

пения». Впервые используется ряд архивных материалов, подтверждающих научную гипотезу автора статьи.

Ключевые слова: проект, церковное пение, придворный композитор, хор, крюковая нотация.

Ivanov O. History of the «Project» of D. Bortnyansky and scientific discussions over its authorship. Article is devoted to the little-known pages in establishing by D. S. Bortnyansky «Project» about the printing of the old church music. Justified authorship of D. S. Bortnyansky against the «Project for the printing of the ancient Russian hook singing.» First to use a number of archival materials, confirming the scientific hypothesis of the author.

Keywords: project, church singing, court composer, chorus, hook notation.

УДК 784.0712(477)

B. Туліс

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНСЬКОГО СПІВУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ В. Ф. ІВАНОВА

У статті висвітлено зміст створеної В. Ф. Івановим наукової концепції культурно-освітніх практик українського співу. Показано, як сформульовані В. Ф. Івановим наукові концепції духовного буття музичного звуку та культурно-освітніх практик українського співу знаходять свій подальший розвиток і збагачують скарбницю вітчизняного мистецтвознавства.

Ключові слова: духовні скарби, сольний спів, вокальна педагогіка.

Актуальність обраної проблеми полягає в необхідності осмислення унікального за своєю багаторенністю і глибиною наукового дробку доктора мистецтвознавства, професора В. Ф. Іванова — одного з найвідоміших дослідників культурно-освітніх практик давньоруського церковного співу й традицій музичного краєзнавства. Ставимо за мету визначення глибинного змісту наукової та педагогічної творчості В. Ф. Іванова. Нашим завданням є виявлення впливу духовної спадщини цього вченого на сучасний вокально-педагогічний процес та з'ясування значення отриманих ним результатів загалом для музикознавства.

Продуктивний період наукової творчості В. Ф. Іванова охоплює останню чверть ХХ — перше десятиліття ХХІ ст., коли вчений отри-

мав свої найважливіші результати, зафіковані в публікаціях різного жанру. В. Ф. Іванов є автором майже півтораста музикознавчих розвідок з історії та сьогодення української вокальної культури, серед яких — монографії, підручники, навчальні посібники, словники-довідники [3–11]. Уважне вивчення його наукової спадщини (а також праць Н. О. Герасимової-Персидської, Ю. Є. Медведика, О. С. Цалай-Якименко, Ю. П. Ясіновського) створило передумови для виведення В. Г. Антонюк концепції виховання співаків-солістів у хорових осередках, зокрема, твердження, що у середовищі виконавської та художньо-педагогічної практики української православної хорової культури, в авторських та світських школах (академіях) співу в докласичний і класичний період становлення української вокальної школи були зосереджені духовно-освітні цінності та формувалися навчально-дидактичні методи виховання естетично розвинених особистостей, — майстрів сольного співу, індивідуальна творчість яких заклада основи знакової системи вокального навчання, двома полюсами якої є емпірична та дидактична методики, а художній зміст узгоджений з духовним досвідом [1, с. 37–41].

З численних фактів і прикладів, наведених В. Ф. Івановим, стає цілком очевидно, що вокальна культура нашого етносу могла б сформуватися зовсім по-іншому, — так, що її сольний елемент не виявився б притуленим на декілька століть і не потребував би подальшого реставрування. Збереглися літописні згадки про видатних співців й учителів, серед яких — імена Ура, Добрині. Та й увесь тисячолітній досвід культурно-просвітницької діяльності духовних учителів нашого народу — його поетів і співців — є передумовою концепції духовно розвиненої особистості.

Оскільки виконавська школа завжди передує педагогічній, а про особливості виконавської школи співу Давньої Русі можемо судити лише з позицій вивчення історико-археологічних матеріалів та документів, нивою дослідження культурно-освітніх зasad церковного співу мають бути найдавніші, досяжні для опису й аналізу, писемні згадки, що фіксують найдавніші вокальні традиції наших пращурів. Саме до таких джерел та численних архівних документів звернувся В. Ф. Іванов, особливо зазначаючи, що, по-перше, в еволюції вітчизняної церковно-вокальної традиції присутня динаміка трьох основних чинників: а) живе звучання, б) його записування та в) опис у співацьких теоретичних додатках-абетках; і, по-друге, що кожен історичний період професійного вокального мистецтва позначений створенням

своїх різновидів уже відомих співацьких книг, відповідно до розвитку навчально-методичних потреб культової практики [8]. Вивчення осо-блivостей історичного розвитку цих співацьких кодексів, як і ступеня їх відносної стабільності у рамках певних історичних періодів, — першочергове завдання у реставруванні В. Ф. Івановим та його науковими соратниками призабутих методик давньої співацької традиції з метою виявлення її самобутності. Слід зазначити, що біблейське тлумачення такого співу є основою теологічної концепції безперервного славильного співу ангелів, які оточують Божий престол. Людський церковний спів завжди ідентифікували з небесним, тож сам церковний хор уподібнювався до лицу ангелів, а естетика співу мала відповідний етос. Його правила, викладені в літописах, житіях, хроніках, словниках тощо, допомогли досліднику в пошуках і встановленні природи духовної харизматичності, софійності світосприйняття розвинених особистостей українських співаків-солістів докласичного і класично-го періоду розвитку національного вокального мистецтва.

Українські традиції професійного вокального мистецтва похідні від динамічних культурно-освітніх структур давньоруського церковного співу. У визначенні впливу особистостей на формування професійних зasad українського вокального мистецтва, пов'язаних зі становленням співаків-солістів у царині «вченої» культури церковного хорового співу у докласичний і класичний період, існують закономірності, виявленню етнокультурної природи яких присвячено зміст даної статті.

Оскільки у розвитку музичної культури Київської Русі переважав вокальний зміст, це визначило також розвиток її церковної музики. Від часів прийняття християнства і впровадження Священих і богослужебних книг, написаних церковнослов'янською мовою, вітчизняна вокальна культура розвивалася за типом диглосії. Це поняття — ширше за білінгвізм, що з'явився пізніше, коли з емпіричного способу навчання церковного співу (із голосу в голос, «понаслышке») перейшли до книжного («по ноте»). Книжкова латина була незрозумілою й недоступною переважній більшості люду. Церковнослов'янська ж мова не потребувала перекладача й спеціального навчання, була зрозумілою на слух. Поза тим, існувала побутова мова, яка стала основою адміністративної, витіснивши латину. Тобто вже у XV ст. наші пращури розмовляли зрозумілою нам українською мовою, та мовою їх культури зоставалася книжна — церковнослов'янська. Сам факт розповсюдження християнства у мовних версіях взаємоперекладів з єврейської на грецьку й латину потребував створення унікального феномена інституту перекладацтва, що

робило його діалогічним та відкритим для входження в етнокультурний простір — і навпаки (адже перекладачами були представники різних етносів, які перекладали Священне Письмо мовою рідної культури). З цього приводу не стихає міжконфесійна полеміка, зміст якої стосується збереження української мови на Західних землях, у середовищі латиністів, та подальшої її асиміляції з російською на православному Сході. У ті часи церковна культура у якості неодмінного компонента мала на меті високий рівень співацького мистецтва, і партесний спів, що своїм виникненням зобов'язаний Україні, від самого зародження у XVII ст. і донині є благодатним матеріалом для спостереження й аналізу тайни хорового виконавства. Закладені М. Дилецьким, теоретичні й методико-виконавські основи партесного співу сприяли канонізації у його музичному матеріалі мажоро-мінорного строю, який замінив систему гласів, а також впровадженню сучасної нотації. У жанрово-стилістичному лоні партесного концертного виконавства розвинулися традиції духовного концерту, а у якості його камерних різновидів — канти й псалми.

Історичний процес становлення музичного професіоналізму в Україні, що відбувався у XVI–XVII ст., був обумовлений наявністю нормативних принципів організації звукового матеріалу, взаємопроникненням культового й народного вокального мистецтва, а також міжкультурним обміном із сусідніми народами. Виявлення етнокультурних особливостей мистецтва «вченого» співу охоплює пласти формування мовно-писемної культури. Адже співане «по-вченому» слово Боже було чужоземним, перекладеним на церковнослов'янську мову, відмінну від мови й виконавської культури побутового фольклорного співу. Це ілюструє виниклий у часи Просвітництва й актуальний досі діалог «*cultura — natura*». Відтоді й ведемо генезу професійного підходу до виховання співаків, підготовка яких для потреб виконання нової музики набувала рис цілеспрямованості й була адекватною зростанню загального рівня музичної культури.

У ході розмивання кордонів між світською й церковною музикою та посиленням спрямованості на слухацьку аудиторію музичного мистецтва (особливо — вокального) у вітчизняній співацькій справі відбулося зміщення смыслових акцентів. Набутки української вокальної традиції, зосереджені впродовж кількох століть у професійній сфері церковного хорового співу, стали основоположними чинниками фахового виховання солістів.

Зобов'язана своїми професійними витоками духовній скарбниці церковного співу, українська вокальна школа любовно освячена Хрис-

товим Словом, співаним поколіннями наших предтеч, які, зростаючи у слові, зростали й у співі; духовно збагачуючи фоносферу рідної культури, знаменували її голос в одвічних прагненнях духовної досконалості.

В. Ф. Іванов був другом класу сольного співу професора В. Г. Антонюка: часто буваючи в Києві у справах як голова Миколаївського відділення Всеукраїнської національної музичної спілки, неодмінно відвідував заняття вокалістів у НМАУ імені П. І. Чайковського. Приносив свої нові книжки, розповідав про захисти нових дисертацій, виконаних під його керівництвом чи з його опонуванням; про науково-практичні конференції в Україні та країнах близького й далекого зарубіжжя, куди він невтомно прямував із доповідями. Яскравими були його виступи в Будинку вчених РФ на зібраннях Академії педагогічних і соціальних наук, де ми співпрацювали, починаючи з 1996 року. Пригадується один з останніх виступів Володимира Федоровича в НМАУ імені П. І. Чайковського в якості опонента: він здійснив захоплюючі співставлення музичних традицій Заходу і Сходу, підніс їхній духовний зміст до космогонічних висот.

В. Ф. Іванов був рецензентом підручника В. Г. Антонюка «Вокальна педагогіка (ольний спів)» [1]. Фрагмент з опублікованого ним відгуку на дане видання вважаємо за доцільне процитувати:

«Нешодавно я відкрив для себе та своїх учнів захоплюючий світ унікальної науково-дослідної та навчально-методичної праці Валентини Геніївни Антонюк «Вокальна педагогіка (ольний спів)». Автор — відома співачка, заслужена артистка України та досвідчений педагог-вокаліст (професор кафедри сольного співу Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського), кандидат філологічних наук, доктор культурології. Навіть цей неповний перелік звань уже вказує на неабияку амплітуду діяльності і свідчить, насамперед, про цілком певний і в той же час закономірний науково-педагогічний інтерес дослідника передовсім до мовно-інтонаційних та етнокультурних проблем сольного співу, нерозривних із методологічними зasadами навчально-виховного процесу. Судячи з наукового доробку В. Г. Антонюк, в її творчій лабораторії визначились відповідно два напрями: науково-дослідницький із його практичним науково-педагогічним досвідом та навчально-методичний, у площині якого — професійні музичні знання... Головна мета роботи — розкрити духом і таємниці вокально-педагогічного процесу у подоланні майбутніми співаками високої планки вокально-виконавської майстерності... На викладацьку роботу здебільшого

переходять співаки літнього віку, а це — принципово інша професія, якій слід навчатися й навчати. Саме тому у ході підготовки даного спецкурсу винikли завдання пошуку педагогічних технологій, які б забезпечили отримання та усвідомлення такого досвіду. Однією з таких технологій може стати саме технологія т'юторського супроводження професійно-орієнтованої практики майбутніх співаків (педагогічної та виконавської). Т'юторське супровождження є тим особливим типом взаємодії викладача та учня, у ході якого учень самостійно реалізує деякі освітні дії, а його наставник забезпечує їх реалізацію та осмислення. У досягненні свого задуму — створити спецкурс для вокалістів із методики викладання фахових дисциплін — автор, поряд із дослідницьким напрямом історико-теоретичного порядку, сміливо використовує досвід національної та європейських вокальних шкіл, а кращі світові здобутки модулює в системі рейтингових знань. Фахова дисципліна «Сольний спів», у даному разі, вдало вписується в дидактичне русло існуючих у педуніверситетах навчальних дисциплін для майбутніх викладачів музики: «Вокальний клас», «Постановка голосу», «Методика викладання вокалу», «Історія вокального виконавства». Тому цілком зрозумілим і вправданим є визначення даної роботи як підручника, затвердженого і схваленого Міністерством освіти і науки України саме в цьому науково-педагогічному жанрі навчально-методичної літератури. Разом із тим, тут паралельно проведено грунтовний методичний підсумок щодо виданої раніше монографії В. Г. Антонюк «Українська вокальна школа» (К., 2001). Очевидна практична значущість підручника «Вокальна педагогіка» у вищих навчальних закладах є справді неоцінною, тим більше, що його впровадження збагачує молоде покоління майбутніх співаків якісно новими і глибокими фаховими знаннями, а це є одним із головних завдань закону України про освіту ХХІ століття. Дана праця В. Г. Антонюк є довгоочікуваною не лише для миколаївських музикантів, педагогів і студентів ВНЗ, тим більше, що на Півдні України вона добре відома не лише як прекрасна співачка (у 1981–1993 рр. — солістка-вокалістка Миколаївської обласної філармонії), а й поетеса та прозаїк, член Національних спілок письменників та театральних діячів України, чого досягла своєю невтомною культуротворчою діяльністю. Її нова робота є справжнім науково-педагогічним досягненням і для всієї національної вокально-виконавської культури й музично-педагогічної науки та має бути широко впроваджена в навчальному процесі вишів України. Зміст підручника показує, що Валентина

Антонюк виконала поставлене нею завдання: спрямувати досягнення світового та українського вокального мистецтва на його практичне засвоєння в освітній галузі. Цією авторською роботою проблема сольного співу широко відкрила свої двері всім, хто не тільки любить вокальне мистецтво, а й прагне відкрити в ньому ще багато невиявлених таємниць, серед яких мовна інтонація співаного Слова і його духовна сутність — сольний спів Бога» [3].

У свою чергу, В. Г. Антонюк (за висловом В. Ф. Іванова — «професору вокального слова») випало бути рецензентом його останньої монографії «Духовне буття музичного звуку», у п'яти книжках якої розгорнуто величну панораму сакрального змісту вокальної діяльності людини, а духовні скарби українського співу поєднані в просторі й часі, завдяки їх науковому осмисленню нашим видатним сучасником і земляком [5].

Будучи дійсним членом Академії педагогічних та соціальних наук РФ, В. Ф. Іванов у своїх виступах на конференціях у Будинку вчених РФ та в публікаціях у виданнях АПСН представляв глибоке наукове осмислення історичних традицій та сучасних напрямів розвитку музичної освіти в Україні.

В. Ф. Іванов створив наукову школу музично-педагогічного краєзнавства, передавши своїм послідовникам невгласимий інтерес до осягання духовного змісту українського співу та вивчення його культурно-освітніх практик на різних історичних етапах. Осмислення зібраних та систематизованих ученим документальних свідчень про навчання церковного співу спонукало нас дійти важливих висновків щодо специфіки та дійсних умов формування співаків-солістів у до- класичний — класичний період українського мистецтва, а саме:

- формування професійних засад «вченого» співу співмірне з адаптацією церковної «книжної» культури;
- становлення дидактичних норм сольного співу в українській професійній музиці відбувалось у середовищі церковного хорового співу;
- виховані на традиціях церковного співу (що на час упровадження в Україні естетики співу оперного досягнув своего професійного апогею), українські співаки-солісти становлять унікальний тип виконавців, яким притаманна харизматичність славильного співу, перевезена ними з храму до театру;
- характерна для українських співаків софійність світосприйняття пов’язана з традиціями славильного церковного співу і становить одну з основних передумов християнської антропології, — сучасного

вчення, віссю якого є ідея про образ Божий в людині та про соборний розум, що пояснює антиномічність особистості й творчості;

— обґрунтування концепції авторських шкіл церковного співу співмірне притаманному теорії української художньої культури методові пошуку подібностей, на основі уніфікації яких стає можливим виявлення закономірностей у способах вивчення історії й теорії культури, зокрема, пов’язаних із виділенням особистісного фактора (сучасний процес повернення співаків-солістів у лоно церковної хорової музики; «мода» на майстер-класи, «школи» співу певного педагога тощо) [2].

Насамкінець зазначимо, що сформульовані В. Ф. Івановим наукові концепції духовного буття музичного звуку та культурно-освітніх практик українського співу знаходять свій подальший розвиток у працях його послідовників і збагачують скарбницю вітчизняного мистецтвознавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

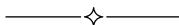
1. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів) : [підручник] / В. Г. Антонюк. — К. : Віпол, 2007. — 176 с.
2. Антонюк В. Г. Духовні джерела українського співу / В. Г. Антонюк // Наукові записки Тернопольського педуніверситету імені В. Гнатюка. — Тернопіль, 2001. — Вип. 2 (7). — С. 36–42.
3. Іванов В. Ф. Вокальна педагогіка / В. Ф. Іванов // Часопис НМАУ імені П. І. Чайковського : Науковий журнал. — 2009. — № 1 (2). — С. 137–138.
4. Іванов В. Ф. Давньоруська знакова співоча мова : [монографія] / В. Ф. Іванов. — Миколаїв, 2008. — 305 с.
5. Іванов В. Ф. Духовне буття музичного звуку : [монографія : в п’яти книгах] / В. Ф. Іванов. — Миколаїв : Іліон, 2009. — 480 с.
6. Іванов В. Ф. Навчання церковного співу в Україні у IX–XVIII ст. : [монографія] / В. Ф. Іванов. — К. : Музична Україна, 1997. — 247 с.
7. Іванов В. Ф. Словник термінів і слів українського церковного співу : [посібник-довідник] / В. Ф. Іванов. — Вид. 2-ге. — Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. — 208 с.
8. Іванов В. Ф. Співацька культурно-освітня практика в Україні у XVII ст. : дис. ... д-ра мистецтв. : 17.00.08 / В. Ф. Іванов. — Харків, 1994. — 342 с.
9. Іванов В. Ф. Співацька освіта в Україні у XVIII ст. : [монографія] / В. Ф. Іванов. — К. : Музична Україна, 1997. — 289 с.
10. Іванов В. Ф. Леонтович — збирач народних пісень / В. Ф. Іванов, Л. О. Іванова. — Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. — 144 с.
11. Іванов В. Ф. Музична освіта в Україні XVIII століття : [навчальний посібник] / В. Ф. Іванов, Л. О. Іванова. — Миколаїв : Іліон, 2008. — 352 с.

Тулис В. Духовные сокровища украинского пения в исследованиях В. Ф. Иванова. Статья посвящена изучению духовных сокровищ украинского пения в исследованиях доктора искусствоведения, профессора В. Ф. Иванова. Показано, как сформулированные В. Ф. Ивановым научные концепции находят свое дальнейшее развитие.

Ключевые слова: духовные сокровища, сольное пение, вокальная педагогика.

Tulis V. Spiritual treasures of Ukrainian singing in V. F. Ivanov studies. The article is devoted to the study of spiritual treasures of Ukrainian singing in the works of Doctor of Arts, Professor V. F. Ivanov. It is shown how the scientific conceptions formulated by V. F. Ivanov receive their further development.

Keywords: spiritual treasures, solo singing, vocal pedagogics.

УДК 37+78(477)(092)

3. Яропуд

ПЕРШОВИТОКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ШЛЯХУ НАУКОВЦЯ

У статті розкривається сторінка життєвого і творчого шляху мистецтвознавця, педагога, дослідника Володимира Іванова, розпочата ним у Кам'янці-Подільському, роль Поділля у становленні вченого — дослідника галузі музичної освіти і культури.

Ключові слова: науковець, музична освіта, культура, Кам'янець-Подільський, Поділля, творча спадщина.

Є люди, до діяльності яких неможливо підходити з традиційними критеріями оцінки. Таким був Володимир Федорович Іванов (13.11.1937–6.07.2010) — доктор мистецтвознавства, професор, академік Академії педагогіки і соціальних наук України, академік Міжнародної академії енергоінформаційних наук (Москва), академік Міжнародної академії фундаментальних основ буття (Київ), дійсний член Академії педагогічних і соціальних наук (Москва), член Національної спілки композиторів України, педагог, фольклорист. Вищу музичну освіту здобув в Одеській консерваторії імені А. В. Нежданової (клас В. І. Шипа, В. К. Кондратьєва).

Його життя, робота, спілкування з колегами, друзями — особливий стиль побудови стосунків, що характеризуються ширістю, доброзич-